

WEISZ BOGLÁRKA

A nemesércbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban

Az Árpád-kort a bányászattörténet szempontjából két korszakra oszthatjuk. Az első időszak a tatárjárásig tartott, amikor a bányák még a király tulajdonában voltak, és a bányából befolyó jövedelem is a királyt illette meg. A tatárjárást követően változásra került sor, melyet a bányászbetelepülés következményének tekintünk. Az egyes bányakerületek között vándorló bányászok meghonosították bányászati szokásaikat, hagyományait és szokásjogukat.¹ A cseh és német területekről érkező bányászok magukkal hozták a bányászati szabadság (*Bergbaufreiheit*) fogalmát, ismeretét. E szabadság elsősorban az ércek utáni szabad kutatásban nyilvánult meg, amiért cserébe a bányászok a bányászati jogot biztosító személynek, a regálé-birtokosnak bizonyos szolgáltatásokkal, juttatásokkal tartoztak.² A Magyar Királyság területén e változás egyrészt az *urbura* megjelenésében,³ másrészt a bányászattal foglalkozó népelemek kiváltságolásában nyilvánult meg közvetlenül, amely folyamat elvezetett a 14. században a bányavárosok megjelenéséhez.⁴

I. Károly uralkodása alatt már találunk arra utalást, hogy a bányavárosok egységes, vagy legalábbis a bányászat tekintetében hasonló kiváltságokkal rendelkeztek. Amikor 1337. március 12-én I. Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak,⁵ valamint kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek,⁶ hogy Dobrocna, Bohó és Nevidzén nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék-völgyben arany, ezüst, valamint más ércek és fémek

1 Vö. K. Blaschke–G. Heilfurth: Bergbau. In: Lexikon des Mittelalters. I. Aachen bis Bettelordenskirchen. München–Zürich, 1980. 1949–1950.

2 R. Willecke: Bergrecht. In: Lexikon des Mittelalters. I. i. m. 1957–1959.

3 A királyi jövedelmekben történő változáshoz ld. Weisz Boglárka: A nemesércbányákból származó királyi jövedelmek az Árpád-korban. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai. Szerk. Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 247–259.

4 A középkori bányavárosok, bányatelepek felsorolását ld. Paulinyi Oszkár: Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában. In: *Uő*: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk. Buza János–Draskóczy István. Bp. 2005. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3.) 343.

5 Vö. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. (Divék nem Bossányi ág 1. tábla).

6 Vö. I. m. (Tapolcsányi [Kistapolcsányi]).

után kutassanak, bányákat nyissanak, lehetőséget adott arra is, hogy ott városokat alapítsanak, melyeket más bányavárosok szabadságához hasonlóan (*iuxta libertatem aliarum civitatum montanarum*) irányíthatnak.⁷ 1349. március 31-én I. Lajos Idabánya – más bányák szokása szerint (*iuxta consuetudinem aliarum montanarum nostrarum in regno nostro existencium*) – határainak kijelölését rendelte el, melyen belül az erdőket és más haszonvételeket átengedte, ahogyan más királyi bányáknál szokás (*prout in aliis montanis nostris est consuetum*).⁸ I. Lajos 1357. november 28-án engedte meg a zalatnai polgároknak, hospeseknek és bányászoknak, hogy ugyanazon szabadságokkal bírjanak, mint a királyság többi bányái (*qua cetera montana in regno nostro existentia gaudent et fruuntur*).⁹ Az asszonypataki bíró és esküdtek a közöttük felmerülő ügyekben ítéelkezhettek más városokhoz és bányákhoz hasonlóan (*ad instar [...] aliarum civitatum, et montanarum nostrarum*).¹⁰

Arra, hogy ezek, a fentiekben idézett oklevelekben csak általánosságban említett kiváltságok mit jelentettek valójában a bányavárosok polgárai számára, I. Károly 1325. június 14-én kelt oklevele világít rá. Az uralkodó ebben Aranyosbánya városának megadta azokat a szabadságokat, amellyel más királyi aranybányák mesterei avagy művelői bírnak (*libertatibus, quibus aliarum aurifodinarum suarum magistri seu operarii utuntur*). Az oklevél a kiváltságokat részletezi is: (1.) *censusként* a bánya hasznának nyolcadát kötelesek fizetni a királynak; (2.) nem ítéelkezhet felettük sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem megyésispánok (*comites parochiales*), sem más bíró, csak a király vagy az országbíró; (3.) a király a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*) átenged a számukra.¹¹ Azaz: I. Károly az *urbura* fizetését, a bánya egy meghatározott környékének átengedését – ami elsősorban a bányászathoz szükséges fakitermelés miatt volt fontos –, végül a bíráskodási kiváltságot tekintette azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek egy bányaváros számára nélkülözhetetlenek. A továbbiakban, sorra véve az egyes bányák, bányavárosok privilégiumait, azt vizsgáljuk, hogy I. Károly 1325.

7 Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 318–319. Az oklevél, melynek eredetije lappang, megjelent 1307. évi datálással is (*Botka Tivadar*: Bars vármegye hajdan és most. I. Pest, 1868. 8–9., s ennek nyomán *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987., I. 467. sz.), a helyes dátumra ld. Anjou-kori oklevéltár. I–XXVII. (= Anjou-oklt.) Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kristó Gyula–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2007., II. 65.

8 Vysady miest a mestečiek na Slovensku. I. 1238–1350. (= VMMS I.) Ed. Ľubomir Juck. Bratislava, 1984. 163–164.

9 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (= MOL DL) 36 543.

10 1376: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. (= CD) Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844., IX/5. 97–98.

11 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. (1191–1342). (= UGDS I.) Bearb. von Franz Zimmermann–Carl Werner. Hermannstadt, 1892. 396., vö. Anjou-oklt. IX. 251. sz.

évi oklevelében felsorolt kiváltságok hogyan jelentkeznek – jelentkeznek-e egyáltalán – azokban, illetve milyen más, bányászathoz kötődő szabadságokat figyelhetünk meg bennük.

Az utóbb bányavárosként ismert települések közül elsőként Selmecebánya jutott kiváltságokhoz a 13. század második felében. A selmeciek privilégiumukat IV. Béla nevéhez kötötték, akinek oklevele azonban nem maradt fenn. Ismerünk ugyan egy IV. Béla nevével (*In Namen Gotts Amen Vier Bela Von Gotts genodn tzu Hungern Dalmatzn Croatzn (etc.) Kunig Chundign allen vnd yetzlichem dy diesen khegenwortigen prieff anzehen horen ader lezen*)¹² ellátott német nyelvű privilégium-töredéket a selmeci város- és bányajog elejéről, ez azonban szinte szó szerint megegyezik az iglaur város- és bányajogban fennmaradt, I. Vencel cseh király és fia, Přemysl morva őrgróf oklevelével. Az iglaur város- és bányajognak két latin (melyek közül az egyiket [A] a 13. század közepére, a másikat [B] a 13. század második felére datálja a szakirodalom)¹³ és több német nyelvű változata ismert.¹⁴ A selmeciek német nyelvű privilégium-töredéke az iglaur város- és bányajogban szereplő kiváltságlevél latin B változata fordításának tekinthető. Erre utal az, hogy a selmeciek oklevelében is szerepel az a paragrafus, mely csak az iglaur latin B változatban jelenik meg.¹⁵ A latin B változat fordítása nem volt egyedülálló, mivel ismerünk más, 1504. évi évszámmal jelölt kéziratban fennmaradt fordítást is,¹⁶ e fordítás és a selmeciek oklevele közötti hasonlóság azonban nem a szövegvariáns ismeretéből, hanem a fordításból adódik.

Bár IV. Béla Selmecebánya számára biztosított privilégiuma nem maradt fenn, annak létezésében nem kételkedhetünk, sőt, a más városok privilégiumaiban fellelhető utalások alapján egyes rendelkezéseit rekonstruálni is lehet.¹⁷ Mivel a fennmaradt privilégium-töredék nem köthető IV. Bélához, a benne foglalt adatokat sem lehet felhasználni következtetések levonására. Így hiába utalt arra az oklevél, hogy az uralkodó nemcsak a selmeci bányászok, hanem minden ma-

12 Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu, 1986. 31.

13 *Adolf Zycha*: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. I–II. Berlin, 1900., II. V.

14 *Vö. Johann Adolf Tomaschek*: Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert: auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau. Wien, 1859. 303–324.; *A. Zycha*: i. m. I. 46–78.

15 „Insuper volumus et mandamus districtius obseruari, quod si aliquis ciuium committens homicidium uel alium excessum enorme quemcumque, nec camerarius noster nec prouincialis nec aliquis officialium nostrorum nec iudex ciuitatis seu iurati in bonis suis tam mobilibus quam immobilibus aliquam exerceat uiolenciam, quamuis reus profugus factus fuerit, sed uxor sua cum heredibus rebus suis pacifice perfruantur. (Incipiunt statuta ciuilia ciuium Iglauie a uiris prudentibus inuenta et regalibus priuilegiis confirmata. Amen)”. *J. A. Tomaschek*: i. m. 200.

16 *Codex Palatinus Germanicus* 461. – A szöveget ld. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg461/0241> (letöltve: 2008. ápr. 23.; = CPG), *vö. A. Zycha*: i. m. II. XVII–XVIII.

17 *Vö. Csukovits Enikő*: Bűn és büntetés a középkori városi gyakorlatban. A selmecebányai 14–15. századi városkönyv bűnesetei. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) 202–203.

gyarországi bányász részére állította ki a kiváltságlevelet (*So wel wir vnsern getrewen perglewtn vnser Statt Schebnitz vnd andrn vnsern perglewtn Inn vnserm Land tzu Hungern*),¹⁸ ez a megjegyzés nem bizonyíthatja számunkra, hogy a bányavárosok közül elsőként Selmec kapta meg privilégiumát, illetőleg, hogy ezek voltak azok a kiváltságok, melyek megillettek minden magyar bányászt.¹⁹

Richard Marsina és Ľubomir Juck IV. Béla privilégiumlevelét 1238. évinek, vagy az előtt keletkezettnek tekintette, mivel létrejöttét a korponai és a zólyomi *hospesek* kiváltságlevelével kötötték össze.²⁰ Véleményünk szerint a kiváltságlevél kiadása nem e két település kiváltságával hozható szorosabb kapcsolatba, hanem a bányászatban bekövetkező változással. Az ércek utáni szabad kutatás, a szabad bányászat biztosítása lehetett a privilégium kiadásának elsődleges oka, miként a selmecebányaiak kiváltságára elsőként 1255-ben utaló Besztercebánya esetében is.²¹ Ennek megfelelően a kiváltságlevél kiadását a tatárjárás utáni időszakra helyezzük, azaz 1243 és 1255 között keletkezettnek tekintjük.²² Ennek látszólag ellene mond, hogy Selmecebánya plébánosát, Gerardust – aki esztergomi kanonok is volt – már 1240-ben említik.²³ A következő ismert plébános, az 1253-tól szereplő Rajnald (*Raynaldo plebano ecclesie de Bana*) szintén szoros kapcsolatban állt az esztergomi érsekséggel.²⁴ Vélhetően vele találkozunk 1275-ben is, amikor a városi tanács az általuk épített Szent Miklós kápolnát, melyet Rajnald plébános (*magister Renaldo plebano de eadem civitate*) a felszentelés jogán a Boldogságos Szűz plébániatemplomhoz kapcsolt, átadták a domonkosoknak.²⁵ Ezt 1275-ben IV. László is megerősítette, s okleveléből többet is megtudunk Rajnald személyéről. Ezek szerint Rajnald (*magister Renaldus, praepositus Sancti Thomae montis et plebanus de Wana*) az esztergomi Szent Tamás prépostság prépostja volt.²⁶ A selmeci plébános

18 Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 31.; „quod nos regia auctoritate nostra et libera uoluntate dilectis ciuibus nostris in Iglauia et montanis ubique in regno nostro constitutis”. *J. A. Tomaschek*: i. m. 194.; „vonn unserenn kuniglichenn gewalde vnnd auch von vnsern freyen willenn vnserenn getreüenn purgerenn von der ygla vnnd percleüte wo sy yn vnserenn lande wonent sint”. Ld. CPG 461.

19 *Wenzel G.*: i. m. 34–35.

20 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. (= CDES) Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislaviae, 1971–1987., II. 24.; VMMS I. 35.*

21 Vö. CDES II. 341.

22 Ezt az elgondolást támogatja Bél Mátyás azon feljegyzése is, mely szerint a tatárok elpusztították Selmecebányát, ld. Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmecebánya Bél Mátyás leírásában. Központi Bányászati Múzeum 4. Sopron, 2006. 37–38.

23 1240: „Gerardum plebanum de Banya [...] concanonicus et procuratores vestros”. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I–II. (= VMHH) Romae, 1859–1860. 174. (Gerardus az esztergomi érsek követeként jár IX. Gergely pápánál.)*

24 Vö. VMHH I. 225., 226.

25 CD V/2. 308–309.

26 *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Cornelius Szovák–Stephanus Tringli.*

és az esztergomi érsekség, illetve az esztergomi Szent Tamás prépostság egyértelmű kapcsolata azonban csak arra utalhat, hogy a selmeciek ekkor még nem rendelkeztek szabad plébánosválasztási joggal,²⁷ privilégiumok kiadási idejét illetően azonban nem nyújt segítséget. A városi tanács 1275. évi oklevele is csak közvetve adhat eligazítást, amikor megjegyzi, hogy az általuk épített (*nostro iure aedificationis*) Szent Miklós kápolna kegyúri jogát csak V. István biztosította a selmecieknek (*ex donatione bonae memoriae domini Stephani regis iure patronatus*).²⁸ Selmecebánya falunagya elsőként 1266-ban jelenik meg az oklevelekben (*Arnoldo villico [...] de Bana*),²⁹ a bíró és az esküdtek pedig első pecsétes oklevelüket 1275-ben adták ki.³⁰

A 13. század második felében bányászati engedélyt kaptak a besztercebányai *hospesek* 1255-ben, a lipcseiek (Liptó megye) 1263-ban, majd 1270-ben, a szepesi szászok 1271-ben, valamint – egy hamis oklevél szerint – a jászói prépostság népei 1243-ban.³¹ (Ami az utóbbi illeti, valójában csak 1290. december 21-én engedélyezte III. András a jászói monostornak, hogy birtokain talált mindenféle fémről, tudniillik – az aranyat és az ezüstöt kivéve – a rézről, a vasról, az ólomról és az ónról szabadon rendelkezzen [*omne genus metallorum, praeter aurum et argentum, cupri scilicet, ferii, plumbi stanni*], azokat bérlőknek kiadhasssa, az ebből járó és szokásos részt beszedhesse.³² 1358-ban I. Lajos már úgy intézkedett, hogy a jászói monostornak adja az új határok között található mindenféle ércet, így az aranyat, ezüstöt, rezet, ólmot és vasat is.³³) Mindegyik esetben a bányászati jog mellett a települések *hospesei* egyéb jogi, gazdasági és egyházi kiváltságokat is szereztek.

A lipcseiek, úgy tűnik, nemcsak engedélyt kaptak a bányászatra, de találtak is aranyat. 1279-ben ugyanis IV. László Serephelnek és Bogomernak Bobróc falut adta a – korábban nekik bérbe adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és a faluért (*aurifodinam de Lipche et villam eiusdem*

Strigonii–Budapestini, 1999. (= MES), II. 54. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. [= Reg. Arp.] Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1923–1987. 2668. sz.); 1271. jún. 28-án kelt oklevélben is szerepelt Renald, mint a Szent Tamás egyház prépostja (MES I. 587.).

27 Szabad plébánosválasztással bírt a bányavárosok közül Besztercebánya (1255: CDES II. 341.), Rimabánya (1268: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. [= ÁÚO] Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874., VIII. 212.), Rózsáhegy (1318: VMMS I. 92.), Nagybánya (1347: CD IX/1. 499.) és Breznóbánya (1380: CD IX/5. 391.).

28 CD V/2. 309. – IV. László oklevele szerint a kápolna kegyúri jogát ő élvezte, ld. MES II. 54. (Reg. Arp. 2668. sz.)

29 ÁÚO VIII. 151.

30 CD V/2. 308., vö. *Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban.* Bp. 1944. 77. sz. kép.

31 Lipcsére ld. 1263: VMMS I. 44–45., 1270: VMMS I. 52–53., a szepesi szászokra ld. 1271: VMMS I. 55–56. (Reg. Arp. 2116. sz.), Jászóra ld. 1243: CDES II. 97., vö. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV.* Bp. 1963–1998., I. 99.

32 CD VI/1. 59. (Reg. Arp. 3682. sz.)

33 CD IX/2. 673–674.

aurifodine) cserébe.³⁴ A későbbi bányavárosok közül a 13. század második felében kapott még privilégiumot Rimabánya (1268) és Gölnicbánya (1287) is.³⁵ Gölnicbánya esetében feltételezhetjük, hogy már IV. Béla korában kapott kiváltságlevelet, mivel 1287-ben IV. László a gölnicbányai bíró, az esküdtek és polgárok kérésére a IV. Bélától és V. Istvántól kapott kiváltságaikat erősítette meg. Ezen utóbbi településen folytatott bányászat jelentőségét mutatja IV. László 1280. évi oklevele, melyben Fülöp pápai legátusnak 100 ezüst márkát ajánlott fel a Szepes környéki Gölnicbánya ezüstabányájának jövedelméből.³⁶ Ezüstabányászat folyt az említettekén kívül – a már a tatárjárás előtt is bányaként szolgáló – Radnán,³⁷ valamint Losonc környékén, Bakabányán,³⁸ Rozsnyóbányán és Börzsönyben. A losonci ezüstabányászatra utal, hogy 1275-ben IV. László Dénes volt nádor fiainak, Miklósnak és Dénesnek visszaadott 20 ekényi földet, amelyet IV. Béla losonci szántóföldjükből és erdejükből vett el ezüstabányászat okán, cserében azonban biztosította őket, hogy a losonci ezüstabányászoktól a királynak jutó nyolcadrész (*urbura!*) harmadát megkapják.³⁹ Rozsnyóbányát 1291. december 31-én III. András az esztergomi érsekségnek adományozta az ezüstabánya királyi nyolcadával együtt.⁴⁰ A Losoncnál és Rozsnyóbányánál kimutatható, királynak fizetendő *urbura* arra utal, hogy e területen – egy ma már nem ismert – királyi engedély alapján folytattak bányászatot. A börzsönyi ezüstabányászatot az esztergomi érsekség 1312. évi panasza alapján a 13. század második felében már létezőnek kell tekintenünk,⁴¹ az esztergomi érsekség birtokában lévő területeken működő bányákra pedig a IV. Bélától és IV. Lászlótól származó *urbura*-adományok is utalnak.⁴² Jászón és

34 MOL DL 94 403. (Reg. Arp. 3009. sz.); 1281-ben Lipszét IV. László Baksa nembeli Simon fia Tamásnak adományozta (CD V/3. 80.).

35 Rimabányára ld. ÁÚO VIII. 212–213., Gölnicbányára ld. VMMS I. 67–68. (Reg. Arp. 3464. sz.), vö. *Almás Tibor*: Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseire. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 102(1995) 43–49.

36 Ha azonban ezt a 100 márkát az ezüstabánya jövedelméből nem lehetne kifizetni, akkor a királyi kamara vagy kincstár köteles ezt megtenni, ld. CD V/3. 30. (Reg. Arp. 3066. sz.)

37 1235: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 398–399., 1241: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini, 1938. 564., 1268: UGDS I. 99–100., 1310: UGDS I. 296., (14. sz.): *Das Stadtrechtbuch von Sillein*. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Berlin–New York, 1972. 155–160.

38 Baka területén az ezüstabányászat selmezbányai polgároknak adott földterületen – Baka, Gyekés és Bagonya falu – indulhatott meg, vö. 1270: ÁÚO VIII. 253–254. (Reg. Arp. 1661. sz.)

39 Hazai okmánytár. I–VIII. (= HO) Kiadják: Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891., VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.)

40 ÁÚO X. 27–30. (Reg. Arp. 3845. sz.)

41 Az oklevél szerint Ibur fia István feldúlta Börzsöny birtokot, valamint az ezüstabánya jövedelmét is birtokában tartotta, ld. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II.* (= Reg. Slov.) Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987. 416. (Anjou-okt. III. 244. sz.)

42 1262-ben IV. Béla – az *urbura* tizedének biztosítása mellett – az esztergomi érsekség birtokain és határain belül talált arany, ezüst és más után a teljes *urburát* az érsekségnek biztosította, ld.

Iglón is folyt – a réz, illetőleg az ólom és ón mellett – járulékos ezüstkitermelés.⁴³ Aranybánya művelését figyelhetjük meg a Liptó megyei Cseremna földön,⁴⁴ illetőleg a Gömör megyei Berzéte birtokon,⁴⁵ valamint Szatmárnémeti vidékén.⁴⁶

Bakabánya első kiváltságlevelének sem pontos tartalmát, sem kiadásának időpontját nem ismerjük. A tartalmat illetően II. Ulászló királynak a 15. század végén lejegyzett – az akkor már elpusztult privilégiumban foglalt kiváltságok megerősítését tartalmazó – diplomájából indulhatunk ki.⁴⁷ Keletkezését legkésőbb I. Károly korára helyezhetjük – megengedve, hogy akár korábban, a 13. század második felében is kaphatta kiváltságát –, amire nemcsak a település és a bánya akkori léte,⁴⁸ hanem egy 1337-ben keletkezett oklevél is utal. Ez utóbbi szerint két bakabányai polgár a garamszentbenedeki apátság birtokán a Büksavnica folyón⁴⁹ egy malomhelyet – a maloméért évente fizetett bérért (*pro censu annuali*) cserébe – szerzett, melyre a király savnici földjén (azaz a későbbi Bars megyei Újbánya területén) feltárt új bánya műveléséhez volt szükség. E malomra a bakabányai lakosok és a savnici-újbányai hospesek sem szokásjog alapján élvezett, sem királyi adományból nyert vagy a jövőben kapott kiváltságai nem voltak érvényesek.⁵⁰ Azaz a bakabányai polgárok 1337-ben már egy újabb – egy későbbi önálló bányaváros csírájául szolgáló – bánya feltárásában vettek ténylegesen részt, míg a garamszentbenedeki apátság, védve birtokjogát ezen területre, nem fogadta el érvényesnek a már bírt és a jövőben elnyerendő kiváltságokat: az előbbi megszorítás feltehetően Bakabánya akkor már meglévő kiváltságaira vonatkozott, míg az utóbbi alapja az a feltételezés lehetett, hogy előbb-utóbb Újbánya is elnyeri a maga privilégiumát. A bakabányaiak Újbányán 1337 körül indították el a bányászatot,⁵¹ e bánya és a garamszentbenedeki apátság között folyó egyezkedésben elsődleges szerepet vállaltak egészen 1345-ig. 1345. augusztus 16-án még a bakabányai bíró és az esküdtek intézkedtek a malmok ügyében,⁵² 1345. szeptember 8-án viszont már említik az újbányai bírót és

MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.); 1283-ban IV. László hasonlóképpen rendelkezett, ld. MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.)

43 Vö. 1290: CD VI/1. 59. (Jászó); 1312: CD VIII/5. 79.; Anjou-oklt. III. 361. sz. (Igló).

44 ÁÚO IX. 207.

45 CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.)

46 Vö. 1268: ÁÚO VIII. 198.

47 CD VII/5. 425–426.

48 Vö. 1321: Anjou-kori okmánytár. I–VII. (= AO) Szerk. Nagy Imre–Nagy Gyula. Bp. 1878–1920., I. 619–620. (Anjou-oklt. VI. 190.) – Első falunagyát 1329-ben említik: „Nicolaus villicus de Bakabania”, ld. MOL DL 86 996. (Anjou-oklt. XIII. 103. sz.)

49 Vö. *Györffy Gy.*: i. m. I. 413.

50 „nulla iustitia, vel libertatis praerogativa, si quam ipsorum concives in Bakabanya, vel hospites in novis montaniis Chavnick vocatis ex consuetudine vel ex donatio regali haberent, vel in posterum habere possent”. Ld. CD VIII/4. 274.

51 Vö. 1337: CD VIII/4. 273–274.; 1345: MES III. 565.

52 „Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati tunc pro tempore constituti ac universitas civium de eadem”. Ld. MES III. 565.

az esküdteket a garamszentbenedeki apátság birtokainak használatával kapcsolatban.⁵³ Azaz Újbánya városi kiváltságait 1345. augusztus 16. és szeptember 8. között kaphatta meg.⁵⁴ Amennyiben hasonló eljárást feltételezünk Bakabányán – ahol a bányaművelést a selmebányaiak kezdték meg 1270 előtt⁵⁵ –, akkor arra kell gondolnunk, hogy az 1270 körül elkezdett bányahajtás után a bányászati kiváltságok megszerzésére még az Árpád-ház kihalta előtt sor került.

A rózsaszegegyi polgárok és hospesek Dancs zólyomi ispántól kapott városi kiváltságait 1318. november 26-án foglalták írásba,⁵⁶ majd 1340. november 14-én I. Károlytól kaptak hasonló jellegű privilégiumot.⁵⁷ Körmöcbányának kiváltságokat 1328. november 17-én biztosított I. Károly,⁵⁸ míg Aranyosbánya királyi város hospeseit 1325. június 14-én részesítette azokban a szabadságokban, amelyeket más aranybányák mesterei vagy művelői is élveznek.⁵⁹ Még I. Károly uralkodása alatt kaphattak kiváltságokat az asszonypataki (nagybányai) és zarárbányai hospesek, mivel 1347. szeptember 20-án az asszonypataki János plébános, Márton bíró, Péter *notarius* és Ulricus esküdtek I. Lajostól a tűzben elpusztult régi privilégiumukban szereplő kiváltságaik adományozását kérték, és kapták meg azokat, más kiváló királyi városokhoz hasonlóan (*ad instar civitatum nostrarum capitalium*).⁶⁰ Asszonypataki bírót, aki egyben középhegyi (felsőbányai) bíró is (*comes Corradus iudex civitatum Rivuli Dominarum et de Medio Monte*), első alkalommal 1329. május 29-én találunk az oklevelekben.⁶¹ Ennek megfelelően városi kiváltságuk biztosítására ezt megelőzően kerülhetett sor. Asszonypataka (Nagybánya) és Középhegy (Felsőbánya) kiváltságait pedig újólaj 1376. március 8-án foglalta írásba I. Lajos.⁶² Rudabánya királyi bányaváros határainak bejárására 1351-ben került sor,⁶³ bíró és esküdtszei pedig 1378-ban jelennek meg.⁶⁴ Végül Breznóbánya 1380. augusztus 14-én kapott privilégiumot I. Lajostól.⁶⁵

A bányász- vagy bányavárosok egy része más városok, esetleg bányavárosok szabadságait, kiváltságait – vagy azok egy részét – kapta meg az uralkodóktól.

53 „iudicibus, iuratis, civibus et universis hospitibus, ac montanis in nova montana Schennych vocata nunc constitutis, et eciam ad eandem in posterum venientibus”. Ld. MES III. 567.; 1348. jan. 28-án a königsbergi (újbányai) bíró és az esküdtek a város közösségével együtt (*nos Ladizlaus dictus Lengel iudex, iurati et tota communitas civium et hospitum de Kvnigesperg*) már a város pecsétjével ellátott oklevelet állítanak ki. MES III. 658.

54 Vö. *Knauz Nándor*: A Garam melletti szent-benedeki apátság. I. Bp. 1890. 217.

55 Vö. ÁÚO VIII. 253–254.

56 VMMS I. 91–92. (Anjou-oklt. V. 315. sz.)

57 VMMS I. 132–133. (Anjou-oklt. XXIV. 660. sz.)

58 VMMS I. 115–116. (Anjou-oklt. XII. 473. sz.)

59 UGDS I. 396. (Anjou-oklt. IX. 251. sz.)

60 CD IX/1. 498.

61 *Wenzel G.*: i. m. 410. (Anjou-oklt. XIII. 266. sz.)

62 CD IX/5. 96–101.

63 MOL DL 71 888.

64 „iudex iurati et cives ac universi hospites de Rudabanya”. Ld. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. IV. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső. Bp. 1878. 37.

65 CD IX/5. 390–391.

Leggyakrabban Selmecbányát említették az oklevelekben, de Németlipcse is szerepelt a kiváltságok adományozása során. Selmecbánya esetében kétféle eljárást figyelhetünk meg. Az uralkodók vagy egy-egy kiváltságjog kapcsán utalnak a selmeciek aktuális szabadságjogára, vagy az összes általuk bírt kiváltság biztosítását rendelik el egy-egy város kiváltságolása során. A selmeciek egyházi kiváltságairól két város kapcsán hallunk. 1263. április 5-én a lipcsei hospesek parochiális egyházát IV. Béla felmentette minden tizedfizetés alól, és elrendelte, hogy a korponai és a (selmec)bányai plébániákhoz hasonlóan a szabad tizedeket élvezzék.⁶⁶ A szabad tizedek birtoklását elismerte Fülöp esztergomi érsek is 1263. április 1-jén (*prout ecclesie de Corpona et Sebnuchbana*).⁶⁷ 1270. június 24-én V. István oklevelében már csak úgy fogalmazott, hogy a lipcseiek egyháza Korpona és (Selmec)bánya városok szokásával, valamint más németek szabadságával bírjon (*ut ecclesiam suam Carponensis et Banensis civitatum habeant more et libertate Theutonicorum aliorum*).⁶⁸ 1309. augusztus 28-án Tamás esztergomi érsek bányai módra (*ad modum Baniensem*) engedélyezte a Zólyom megyei Zolna birtokon kápolna építését temetővel együtt.⁶⁹ A selmeciek jogi kiváltságáról csak a hibbeiek 1265. július 21-én kelt oklevele utal, melyben az uralkodó kiveszi őket a liptói comes – azaz a zólyomi ispán liptói officialisa – joghatósága alól, s megjegyzi, hogy a korponai és a (selmec)bányai hospesekhez hasonlóan a király alá tartozónak tekintik őket.⁷⁰ Ez természetesen azt jelentette, hogy a selmeciek is mentesek voltak a megyésispán joghatóságától, másrészt a király elé fellebbezhettek. Valószínűleg a selmecbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét: a település falunagyát elsőként 1266-ban említik.⁷¹ A selmeciek vámmentességéről pedig a beszterceiek 1255-ben kelt oklevele emlékezett meg, amikor elrendelte, hogy vám tekintetében olyan szabadsággal bírijanak, mint a selmecbányai hospesek, azaz az ország területén vámmentességet élvezzenek.⁷²

66 „concessimus, ut ecclesia eorum parochialis ab omni decimacione sit excepta penitus et exempta et fruatur liberis decimis, secundum quod fruuntur ecclesie parochiales Corponensis et Banensis”. Ld. VMMS I. 45., Reg. Arp. 1344. sz. (a korábban hamisnak tartott lipcsei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, ld. *Alexander Húščava: Ján literát a liptovské falzá*. Bratislava, 1936. 121.). – A korponaiak 1244. évi diplomájában erre vonatkozó rendelkezést nem találunk, csak a szabad plébánosválasztás merül fel egyházi kiváltsággént, ld. CD IV/1. 330–331.

67 VMMS I. 46.

68 VMMS I. 52–53. – A németek szokására, azaz a szabad tizedek birtoklására vet fényt két másik oklevél, ld. 1246: „decimas suas dimittent in campo more Teotonico”. Ld. CDES II. 152.; 1243: „et decimas suas sacerdoti ipsorum, more Theutonicorum relinquunt in agris”. Ld. CDES II. 97. (ez utóbbi azonban hamis).

69 CD IX/1. 544–545. (Anjou-oklt. II. 728. sz.)

70 „Volumus eciam, quod nec comes de Liptou, nec alter aliquis, super eos descendi vel iudicandi habeat potestatem, sed solummodo ad nos sive ad regiam maiestatem pertinebunt, sicut hospites nostri de Corpona et de Bana”. Ld. VMMS I. 49–50., Reg. Arp. 1449. sz. (a korábban hamisnak tartott hibbei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, ld. *A. Húščava: i. m.* 140.).

71 „Arnoldo villico [...] de Bana”. Ld. ÁÚO VIII. 151.

72 „Insuper concedimus prenominitis hospitibus nostris de Bystrice, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnyzbana gratulantur, nec ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur”. Ld. CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.) – Ugyanezt

Selmecbánya jogainak teljességére elsőként a szomolnoki hospeseknek biztosított privilégiumban hivatkoznak, amikor 1327. május 21-én I. Károly mindazon szabadságokat és kiváltságokat (*omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis*) biztosította számukra, amelyeket a selmeczányai (*Sebnuchbanya*) hospesek bírnak.⁷³ 1379. július 31-én I. Lajos engedélyezte, hogy Libetbánya város Selmec város joga és szokása szerint (*sub iure et consuetudine*) éljen.⁷⁴ Azt, hogy az oklevél itt nem a selmeciek kiváltságaira, hanem az általuk bírt városjogra hivatkozik, mutatja I. Lajos 1382. évi megerősítő oklevele, melyben megengedi számukra, hogy bírót válasszanak.⁷⁵ 1380-ban I. Lajos a breznói polgároknak és hospeseknek engedélyezte, hogy ugyanazon szabadságokkal és kiváltságokkal éljenek, mint amelyekkel alapításától kezdve Selmec (*Schebnicia*) város él.⁷⁶

Egy esetben külföldi bányaváros szabadsága (*libertas*) szolgált mintaként, hiszen 1328. november 17-én I. Károly kiváltságokat biztosítva Kőrmöcbányának megjegyzi, hogy egyebekben ugyanazon kiváltságokkal rendelkeznek, mint a csehországi kuttenbergi hospesek (*in ceteris autem omnibus eisdem libertatibus, quibus de Kutunbana regni Bohemie existunt*).⁷⁷

1318-ban a rózsahegy-i hospeseknek Dancs zólyomi ispán megengedte, hogy ugyanazokkal szabadságokkal és jogokkal éljenek (*libertatem et iura*), mint a (német)lipcsei polgárok és hospesek élnek királyi adományból.⁷⁸ 1340. november 14-én I. Károly többek között Hannus falunagy kérésére szintén a (német)lipcsei hospesek kiváltságait adományozta a rózsahegyieknek.⁷⁹

megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án: „Insuper concedimus prenominitis hospitibus nostris de Byzherzebana, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnizbana gratulantur, nec ultra id per totum regnum nostrum ipsi aliqua molestia inferatur”. Ld. CDES II. 372.

73 „quod hiis omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis quibus fideles hospites nostri de Sebnuchbanya suffulti potiuntur atque gaudent”. Ld. VMMS I. 111. (Anjou-oklt. XI. 227. sz.)

74 „Et quod eadem civitas sub iure et consuetudine civitatis Scebniczia/Schebnitzia/Schebnichia/Schemniczia esse debeat pro perpetuis temporibus et manere prout haec et alia que libertatem dicte civitatis concernunt in privilegio.” Ld. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MOL DF) 261 422., CD IX/5. 312. (a névalakokhoz vö. MOL DF 261 422. és MOL DF 261 432.).

75 „Insuper ipsis fidelibus civibus nostris de Lubetha ex gratia speciali duximus gratiose annuendum: ut a modo et deinceps quemcunque voluerint, inter se pro ipsorum iudice eligendi habeant facultatem”. Ld. CD IX/5. 577. – Vámmmentességi kiváltságot is csak Zsigmondtól kaptak 1405-ben (CD X/4. 399.).

76 „In aliis autem omnibus hiisdem graciis et libertatum prerogativis perpetuis potiuntur temporibus, quibus civitas nostra Schebnicia dinoscitur a tempore sue fundacionis gratulari”. Ld. MOL DL 30 856., CDIX/5. 391.

77 VMMS I. 115.

78 „eandem se contulisse libertatem et iura, quibus civibus seu hospites de Lipche ex collacione regia frui et gratulari dignoscuntur”. Ld. VMMS I. 91. (az említett kiváltságokat az oklevél részletezte is).

79 „ad modum libertatum praedictorum hospitem nostrorum de Lyche”. Ld. VMMS I. 132.

Ismerünk olyan eseteket is, amikor a bányavárosok kiváltságát nem bányaváros kapta. Így 1317. október 21-én I. Károly Somosi György fia János zsidópataikai jobbággyai számára azon szabadságokat biztosította, amelyeket a kassai és a gölnichbányai polgárok élveznek (*omnem libertatem, qua fideles cives nostri de Cassa et Gylnich Banya fruuntur*).⁸⁰

A bányavárosok privilégiumainak számbavétele után térjünk át a privilégiumok bányászathoz kötődő rendelkezéseire.⁸¹ A bányászok számára az elsődleges a bányászati szabadság biztosítása volt, amelynek megszerzése azonban nem minden esetben vezetett bányaváros kialakulásához. A bányászati szabadság egyrészt az ércek utáni szabad kutatást jelentette, másrészt a királynak fizetendő *urbura* – aranybányák utáni tized, ezüst és egyéb fémek utáni nyolcad – kikötését. A kiváltságok egy része területi korlátozás nélkül biztosította a bányászat szabadságát,⁸² másik részük azonban területi korlátozást is tartalmazott. A bányászoknak azonban mindkét esetben lehetőségük volt bármilyen tulajdonú birtokon ércek után kutatni. Egyházi földbirtok esetén az uralkodók általában a bánya teljes hasznát átengedték az adott egyházi intézménynek.⁸³ A magánföldesurak területén feltárt bányákkal kapcsolatosan háromféle eljárást figyelhetünk meg: (1) a bányát magában foglaló földterületet az uralkodó egy másik birtokért cserébe megszerezte a földbirtokostól,⁸⁴ (2) előfordult, hogy a földesurak a királynak járó *urbura* mellett maguk üzemeltették bányáikat,⁸⁵ (3) végül pedig a bánya működésének idejére az adott terület kikerült a földesúr kezéből, aki cserébe az *urbura* egyharmadát élvezte,⁸⁶ esetleg a földbirtok a kezén maradt, a bányászoktól pedig a királynak járó *urbura* harmadát kapta meg.⁸⁷ A 13. század végén jelent meg az a gyakorlat, melynek értelmében egy-egy birtokos hozzájárulása volt szükséges a birtokán történő nemesérc kitermeléshez. Így például a Liptó megyei Boca folyó melletti földön csak a birtokos Bogomer comes engedélyével (*ex licencia et voluntate comitis Bogomerii*)⁸⁸ lehetett aranyat kutatni vagy mosni.⁸⁹ 1342-ben már arról értesülünk, hogy Bogomer fiai Boca birtokán

80 VMMS I. 88. (Anjou-oklt. IV. 602. sz.)

81 A tanulmány azon kiváltságokat, melyek nem kötődnek a bányászathoz, nem vizsgálja.

82 Lipcseré ld. 1263: VMMS I. 45. (Reg. Arp. 1344. sz.), 1270: VMMS I. 52–53. (Reg. Arp. 1933. sz.); a szepesi szászokra ld. 1271: VMMS I. 55–56.; Rózsahegyre ld. 1340: VMMS I. 132.

83 Ld. pl. 1262: MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.); 1283: MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.) – A tájárjárás előtti időszakban a johanniták 1238-ban IV. Bélától a birtokaikon talált arany és ezüst egyharmadát kapták meg, míg a királyi kamarának a kétharmad maradt meg, ld. CD IV/1. 109–110. (Reg. Arp. 637. sz.)

84 Ld. pl. 1278: ÁÚO IX. 207.

85 Ld. pl. 1243: CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.); 1299: ÁÚO. X. 331–332. (Reg. Arp. 4258. sz.); 1321: AO I. 644. (Anjou-oklt. VI. 391. sz.)

86 Ld. pl. 1275: HO VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.)

87 Ld. pl. 1327: CD VIII/3. 198–199. (Anjou-oklt. XI. 221. sz.)

88 Ugyanezen Bogomerral és testvérével, Serephellel találkozunk 1279-ben, amikor IV. László Bobróc falut adta a – korábban nekik bérbe adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és a faluért cserébe (MOL DL 94 403.).

89 1285: ÁÚO IX. 553. (Reg. Arp. 3456. sz.)

hibbei polgárok kezdtek arany után kutatni, és a hibbeiek biztosították Bogomer utódainak, hogy mellettük aranyat bányásszanak.⁹⁰

A területi korlátozás vonatkozhatott egy-egy településre, illetőleg egy nagyobb területre, vagy megyére. Egy településre korlátozódott IV. Béla 1243. június 2-án tett intézkedése, amikor Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományozta Berzéte birtokot azzal a kitéttel: ha Berzéte határain belül kétszáz ezüstmárkát érő arany van, akkor azt ők szedjék be, ha kétszáz márkát meghaladót találnának, akkor azt a királyi kincstárnak szolgáltatásukba, de az egyharmad rész az övék maradjon.⁹¹ Nagyobb területre, illetőleg megyére vonatkozó megszorítást találunk mind az Árpád-, mind az Anjou-korból származó adatok között. A besztercei hospesek 1255-ben Zólyom megye területére kaptak kutatási engedélyt.⁹² 1337. március 12-én I. Károly király Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokok határain belül és a Nyitra megyei Divék-völgyben adott lehetőséget fémek utáni kutatásra, és bányák nyitására.⁹³ 1347. február 21-én I. Lajos tapolcsányi Gyula fiainak, Miklósnak és Gergelynek és rokonuknak, tapolcsányi András fia Andrásnak biztosított aranymosási jogot a Tapolcsány folyóban Hrussó királyi vár és Tapolcsány birtok területén.⁹⁴ A tapolcsányiak bányászati szerepvállalását nemcsak e két utóbbi oklevél szemlélteti, hanem az is, hogy 1321-ben I. Károly a bakabányi ezüsbányát is tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak adományozta.⁹⁵ 1339. június 25-én I. Károly a Hontpázmány nembeli Ábrahám fiainak, Sebesnek és Péternek engedélyezte, hogy birtokaikon, és különösen a Bazin és Szentgyörgy területén található aranyat, ezüstöt és más fémeket szabadon kitermelhetik, és aranyat is moshatnak.⁹⁶ 1339. július 13-án kelt oklevélből már arról a vitáról értesülünk, mely a körül forgott, hogy a Bazin környékén talált arany és más fémek vajon Sebes és Péter Bazin birtokának határai között, avagy királyi földön található-e.⁹⁷ Még ebben az évben az uralkodó rendelkezett Sebes Sumberg birtokának⁹⁸ közelében lévő nyírújhegyi (*Novus mons de Nyr*)⁹⁹ aranybánya ügyében.¹⁰⁰ 1379. február 20-án pedig I. Lajos

90 Anjou-oklt. XXVI. 325. sz

91 CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.)

92 CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.) – Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án kiadott oklevelében (CDES II. 372–373.).

93 *Wenzel G.*: i. m. 318–319. (Anjou-oklt. II. 65.)

94 AO V. 19.

95 AO I. 619–620. (Anjou-oklt. VI. 190. sz.)

96 *Wenzel G.*: i. m. 319. (Anjou-oklt. XXIII. 366. sz.). A bányászati engedélyt I. Lajos 1365. febr. 4-én erősítette meg Bazini Sebus fia János és Miklós számára, ld. *Wenzel G.*: i. m. 321–322.

97 *Wenzel G.*: i. m. 320. (Anjou-oklt. XXIII. 422. sz.)

98 Sumberg Bazintól északra fekszik, vö. MES III. 359–360.

99 1340-ben „Novus Mons de Nir Pathaka” néven szerepelt, ld. AO IV. 12. (Anjou-oklt. XXIV. 152. sz.). Nyírpaták patak Szentgyörgy és Bazin között folyt, vö. 1340: Anjou-oklt. XXIV. 763. sz. és 1343: Anjou-oklt. XXVII. 478. sz.

100 Vö. *Wenzel G.*: i. m. 323–324. (Anjou-oklt. XXIII. 640., 668., 707. számok); AO III. 608–609. (Anjou-oklt. XXIII. 703. sz.); 1340. márc. 19.: AO IV. 12–13. (Anjou-oklt. XXIV. 155. sz.)

Sóvári Sós Péter fiainak, Jánosnak, Györgynek és Lászlónak engedélyezte, hogy birtokaikon aranyat, ezüstöt és más fémeket bányászhassanak.¹⁰¹

Bányászati engedélyhez juthattak a királytól azok is, akiknek valamely birtokán működő bányáról van tudomásunk, még ha külön bányászati engedélyüket nem is ismerjük.¹⁰² A 14. században a telepítési engedélyek több esetben is intézkedtek feltárandó bányákra vonatkozóan,¹⁰³ ezek azonban már csak közvetett úton kapcsolódnak szabad bányászati joghoz, amennyiben a telepítő rendelkezett erre vonatkozó királyi engedéllyel.¹⁰⁴

A bányászati engedélyek, amint láttuk, nemcsak bányavárosi privilégiumokban szerepeltek, de nem is minden bányaváros rendelkezett önálló bányászati engedéllyel. Egy-egy bánya nyitása magában hordozta annak a lehetőségét, hogy ott városalapításra kerüljön sor, bár ez nem minden esetben következett be. Erre utal I. Károly 1337-ben, amikor a Divék völgyében a bányanyitás mellett telepítési, és városalapítási lehetőséget is biztosított.¹⁰⁵ 1340-ben pedig, amikor tolcsvai Langeus fia János fia Lászlónak a Zemplén megyei Tolcsva birtokán engedélyezte arany-, ezüst- és más fémbánya nyitását, rendelkezett arról is, hogy a bányák nyitása és a város alapítása után a bányák *comese*, ura vagy *rectora* László legyen.¹⁰⁶ Ugyanakkor a bányavárosok egy részét a már létező bányavárosok bányászai alapították (mint például Bakabánya és Újbánya esetében), így külön bányászati engedély biztosítására ezeknél a településeknél nem is volt szükség.

A bányák műveléséhez elengedhetetlen volt a fakitermelés, ennek megfelelően az ehhez kötődő kiváltságok voltak a bányavárosok számára a legfontosabbak.¹⁰⁷ Két eljárást figyelhetünk meg, az egyiknél az uralkodó a város határain

101 CD IX/5. 322.

102 Pl. Batiz testvére Miklós, Batiz fia Miklós és Márk fia István birtokában lévő ércbányákról halunk 1312-ben, ld. HO VII. 368–369. (Anjou-oklt. III. 409. sz.). Batiz leszármazottai is folytattak bányászatot, vö. 1331: Anjou-oklt. XV. 173., 219. számok; Ákos nembeli Benedek fiai egyrészt az Ardó birtokon (Gömör m.) lévő ólombánya, másrészt a birtokaikon később feltárandó bányák ügyében intézkedtek 1320-ban, ld. AO I. 545. (Anjou-oklt. V. 690. sz.)

103 Ld. pl. Lublópataka (Szepes m.), 1308. jan. 21.: Reg. Slov. I. 247. (Anjou-oklt. II. 307. sz.); Fridmanvágása (Szepes m.), 1308. júl. 24.: CD VIII/1. 259–260. (Anjou-oklt. II. 414. sz.); Murány (Gömör m.), 1321: AO I. 644. (Anjou-oklt. VI. 391. sz.); Dobsina (Gömör m.), 1326: VMMS I. 109–110. (Anjou-oklt. X. 578. sz.)

104 A szepesi szászok bányászati engedélye által jutott ilyen joghoz pl. Szepesi Rikalf fia Kakas, aki 1308-ban adott soltészlevelet Kutyaafalui Markolf fia Thidericusnak, hogy egy berket a Pribicz vize és a Dunajec vize találkozásánál (a későbbi Fridmanvágása) népesítsen be. Kakas elrendelte, hogy Thidericus ne akadályozza e területen bányák nyitását, ld. CD VIII/1. 259–260.

105 *Wenzel G.*: i. m. 318–319. (Anjou-oklt. II. 65.)

106 AO IV. 9–10. (Anjou-oklt. XXIV. 146. sz.)

107 A fakitermelés jelentőségét mutatják azok a perek, amelyek a 15. századtól szinte állandóan felvetették az erdőhasználat kérdését, vö. *Wenzel Gusztáv*: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal, 1494–1548. Bp. 1876. (Értekezések a történeti tudományok köréből VI/6.); *Magyar Eszter*: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban 1255–1747. Bp. 1983. (Értekezések a történeti tudományok köréből 101.) 46–49.

belül biztosította számukra az erdő használatát,¹⁰⁸ a másik esetben a bányaváros-hoz egy, két vagy három mérföldes körzetet rendelt, és ezen belül engedélyezte az erdő használatát.

A bányavárosok esetében általában az utóbbi megoldást választották. Bakabányához egy mérföldes terület (*cum spacio unius miliaris*) tartozhatott, mivel 1321. július 4-én I. Károly Bakabányát egy mérföldes körzetével együtt adományozta el tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak.¹⁰⁹ Amikor a 15. század végén II. Ulászló Bakabánya város kiváltságait megerősítette, szintén megemlékezett ezen egy mérföldes körzetről (*per unum milliare circumquaque*).¹¹⁰ A szomolnokbányaiak, akik ugyanolyan szabadságokkal bírtak, mint más királyi városok (*more aliarum civitatum nostrarum eadem libertate fruencium*), 1332-ben kapták meg a város körüli két mérföldnyi (*in spacio duorum miliarium undique pergirando*) területet.¹¹¹ I. Károly 1325. június 14-én Aranyosbánya városának a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet engedett át a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*).¹¹² Körmöcbánya 1328-tól két mérföldes körzetben (*ad duo miliaria*) – mások jogának megsértése nélkül – használhatta a királyi adományozás alá eső erdőket.¹¹³ Telkibánya 1341. augusztus 27-én kapott többek között két mérföldnyi erdőt bányákkal (*duas ratas de silva cum montibus*), mivel a város földjei elégtelennek bizonyultak.¹¹⁴ Asszonypatakához három mérföldnyi terület (*circumquaque ad tria miliaria*) tartozott,¹¹⁵ amelyen belül azonban I. Lajos korában már nem voltak olyan fák, amelyek a bányák ácsolatához megfelelőek lettek volna (*sed quia robora et magna ligna operae stolonum, fouearum, ac domorum aedificiis necessaria in metis eorum inueniri non contingat*), ezért 1347-ben I. Lajos engedélyezte a városnak, hogy a határaikon kívül (*extra metas eorum*) a király erdejéből – más királyi és a nemesi birtokok jogának megsértése nélkül – kivághassák a szükséges fákat (*in possessionibus et syluis nostris regalibus recipiendi*

108 Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Gölnicbánya, 1287: VMMS I. 68.; Idabánya, 1349: VMMS I. 163.

109 AO I. 619–620. (Anjou-oklt. VI. 190. sz.)

110 „per unum milliare circumquaque cum omnibus emolumentis et utilitatibus ad eam civitatem ab antiquo spectantibus, iuribus tamen alienis semper salvis permanentibus, uti, frui, et gaudere possint et valeant”. Ld. CD VII/5. 425.

111 VMMS I. 121.

112 UGDS I. 396. (Anjou-oklt. IX. 251. sz.)

113 VMMS I. 115.

114 Wenzel G.: Magyarország i. m. 348–349. (Anjou-oklt. XXV. 591. sz.) – 1341. júl. 19-én rendelte el az uralkodó Telkibánya határainak kijelölését (Wenzel G.: Magyarország i. m. 346.), a határjárásról a szepesi káptalan állított ki oklevelet, melyben megjegyezte, hogy a királynak hatalmában van a határokat növelni, vagy csökkenteni (*quicquid autem ultra premissa vestre maiestati eidem civitati augendo, vel minuendo facere placuerit, hoc in vestra constitit maiestate*), ld. Wenzel G.: Magyarország i. m. 347–348.

115 Kivéve a már meglévő falvakat, földeket, erdőket és a nemesek birtokait.

habeant facultatem liberam).¹¹⁶ 1376-ban I. Lajos már csak úgy rendelkezett, hogy a Fekete-erdőt és más, a város körül fekvő királyi erdőket szabadon használhatják.¹¹⁷

A fakitermelés módjáról e korból kevés adattal rendelkezünk. A szomolnokiak és a gölnicbányaiak a jászói monostorral folytatott perük során 1342-ben arra kaptak engedélyt, hogy a két város polgárai a monostor tulajdonában lévő – a Gölnic és a Bódva folyók közötti – erdő felét használatba vehetik, amiért cserébe évente a monostornak egy vég könnyű fehér posztót voltak kötelesek adni. Miután pedig az erdő fáinak kivágásával végeztek, a földet kötelesek voltak visszaadni a monostornak.¹¹⁸ Azt azonban, hogy mi történt a kivágott erdővel a későbbiekben, nem tartalmazza az oklevél. A tervszerű fakitermelésre vet fényt Zsigmond király 1426. évi oklevele. Ezek szerint a bányamunkákhoz szükséges fát (*ligna necessaria et sufficientia*) a királyi erdőkből (*de silvis nostris regalibus*) ki kell szolgáltatni a bányászoknak. Minden esztendőben a vágásra folytatólagosan más és más részt kell kijelölni, az ilyen módon egyszer kijelölt erdőrészt fát ki kell vágatni, s csak ezt követően lehetett rátérni másik területre, végül pedig azon erdőrészt, melynek fát kivágták, nem szánhatták fel, hogy újra erdő nőhessen rajta.¹¹⁹

A bányászathoz köthető más típusú gazdasági rendelkezést találunk a besztercebányaiak 1255. évi oklevelében. E szerint pénzüjtás idején hozzájuk érkező *numularius*oknak az új pénz ürügyén csak hét nap eltelte után lesz olyan joghatóságuk, mint Esztergomban, vagy Budán.¹²⁰ A szöveghelyet kétféleképpen értelmezhetjük. Elsőként arra gondolhatunk, hogy itt a *numularius* kifejezés pénzváltókat jelent, és a szöveghely a pénzüjtás Árpád-kori rendszerére utalhat. A pénzváltásra új pénz verésekor került sor, és hét nap állt a város rendelkezésére, hogy – feltehetően egy előre meghatározott összeg megfizetésével – eleget tegyen kötelezettségének.¹²¹ Az oklevélben említett Esztergomban és Budán azonban pénzverés folyt ebben az időszakban,¹²² sőt, ekkor még Budán is az esztergomi pénzverők végezték a pénzverést.¹²³ Ha a

116 CD IX/1. 499.

117 CD IX/5. 98.

118 MOL DF 232 783., CD IX/3. 342–343. (1362. évi kelettel, a helyes dátumra ld. még Anjou-oklt. XXVI. 566. sz.)

119 MOL DF 280 671. (*Tagányi Károly*: Magyar erdészeti oklevéltár. I. 1015–1742. Bp. 1896. 87. sz.) – A bányavárosok erdőgazdálkodását elemezte Magyar Eszter, ld. *Magyar E.*: i. m.

120 „Item circa renovationem monetarum numularii ad eos venientes septem diebus preterito nove monete nullam in ipsos habebunt potestatem, elapsis vero ipsis septem diebus omnem habebunt iurisdictionem quam habent in Strigonio vel in Buda”. Ld. CDES II. 341.

121 Vö. 1335: *Szekfű Gyula*: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. Történelmi Tár 12(1911) 10. – A pénzüjtás rendszeréhez ld. *Engel Pál*: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Századok 124(1990) 35–39.

122 Vö. *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp. 1916. 457–459.; *Huszár Lajos*: Az esztergomi középkori pénzverde. In: Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968. 207–218.; *Uő*: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958. 23–26.

123 Amikor 1255. júl. 25-én IV. Béla meghatározta a budai vásárvám tételeit, a vámfizetés alól mentesítette az esztergomi pénzverőket, amíg a pénzverőházban dolgoznak az új pénz idején

numularius kifejezést 'pénzverő'-ként értelmezzük,¹²⁴ akkor elképzelhető, hogy a forráshely arra utal, hogy Besztercebányán – de talán a többi bányánál is – lehetőség nyílt pénzverésre. A külföldi példák is azt mutatják, hogy egy-egy jelentősebb bánya nyitását követően pénzverdét is alapítottak a városban.¹²⁵ A kialakuló új bányászati eljárás – azaz az uralkodó már csak a kitermelt érc egy része felett rendelkezett – magával hozhatta a pénzverésben bekövetkező változást, hiszen még nem alakult ki az *urbura* beszedésére, kezelésére alkalmas hivatali szervezet, s a 14. században is találunk adatokat arra, hogy az uralkodó az őt illető *urbura* kezelését a bányák birtokosaira bízta.¹²⁶ Ráadásul a bányánál történő pénzverés biztosíthatta azt is az uralkodónak, hogy a kibányászott nemesérc – legalábbis annak jelentős része – nem kerül a tudta nélkül forgalomba, hanem az ő kincstárának a hasznát fogja növelni. Talán az említett hét nap azért állt a bányászok rendelkezésére, hogy a pénzverők megérkezése után az *urburának* megfelelő ezüstmennyiséget a pénzverők rendelkezésére tudják bocsátani. Ha azonban el is fogadjuk, hogy IV. Béla oklevelében elvi lehetőséget biztosított a bányánál történő pénzverésre, azt semmiképpen sem tudjuk bizonyítani, hogy ez a gyakorlatban is megtörtént volna.

A bányamértékek használatára vonatkozik I. Lajos 1347. évi rendelkezése, melyben az asszonypataki és zarárbányai bányászoknak az uralkodó meghagyta, hogy a régi és szokásos bányamértéket (*antiqua seu consueta montium mensura*) használják.¹²⁷ Itt az uralkodó a bányatelkek kimérésénél használt bányaföldmérték-rendszerre utalt.¹²⁸ A bányaművelésben használt német eredetű földmérték alapegysége a bányaöl (*Lachter*) és a bányakötél (*Lehen*).¹²⁹ A selmecbányai bánya jog szerint egy bányaöl 3 selmeci rőfnek és 7 bányaöl egy bányakötélnek felelt meg.¹³⁰ Azt nem tudjuk, hogy Nagybányán, és vélhetően a hozzá szorosan kapcsolódó Felsőbányán is ugyanekkora mértékkel számolhatunk-e a 14. században, mivel az 1535. évi bányarendtartás szerint, mely Nagybánya és Felsőbánya bányászatahoz kapcsolódik, egy bányaöl 3 budai rőfnek felelt meg.¹³¹ A két számítási

(*tempore nove monete*), ld. Elenchus fontium historiae urbanae. III/2. Ed. András Kubinyi–Monika Jánosi–Péter E. Kovács–József Köblös–István Tringli. Bp. 1997. 46.

124 Vö. *Hóman B.*: i. m. 671.

125 Példaként említhető – egyebek mellett – Friesach, Iglau és Kuttendorf, vö. *Kaspar Sternberg*: Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. I. Prag, 1836. 31., 60.; *Peter Spufford*: Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában. Bp. 2007. 357–358.

126 1307: *Wenzel G.*: Magyarország i. m. 318–319.

127 CD IX/1. 500.

128 Vö. *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltár- és Történelmi Forrástudományok 3.) 39.

129 *Lehen* = bányakötél = (pars pro toto) bányatelek.

130 „So ist zw wissnn das das percklocht(er) behellt vnserer Statt ellnn dreyn, Vnd sybnn lachtter behalttn ein lehnn”. Ld. *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46.

131 „die perglicher, anch welcher man perkwerk vermisst und vordinget soll werden, soll haben hinfürt drey ofner eln”. *Takáts Sándor*: A magyar léhen és holden. I. Századok 42(1908) 261.: 7. jegyzet.; *Bogdán I.*: i. m. 101.

rendszer között jelentős eltérés van, hiszen a selmeci rőf 67,38 cm, míg a budai rőf 58,403 cm.¹³²

A kamarák nemesércebevéltási jogának gyakorlati működését írta le I. Lajos Asszonypataka 1347. évi kiváltságlevelében. Az uralkodó elrendelte a kamaraispánoknak, hogy a bánya (Asszonypatak és Zazárbánya) és a Szatmár között üzletelő kereskedőket (*mercatores*), amíg azok a szatmári kamarához jönnek, és onnan dénárokkal a bányához visszatérnek, ne akadályozzák. Azt, hogy a rendelkezés itt az arannyal és az ezüsttel történő kereskedésre utal, világossá is teszi az oklevél, hiszen megjegyzi, hogy ha valaki rejtkeutakon, lopva, vagy a kamaraispán engedélye nélkül (*non obtenta licentia comitum camerarum*) az arannyal és az ezüsttel (*cum auro et argento*) a szatmári kamarán túl megy, büntessék meg.¹³³

A kiváltságlevelek rendelkeztek olyan épületek felállításának és birtoklásának a jogáról, melyek a bányászati munka során nélkülözhetetlenek voltak. Így a rózsahegyiek 1340. november 14-én I. Károlytól megkapták a jogot, hogy határainkon belül – más jogának sérelme nélkül – szabadon építhessenek malmot.¹³⁴ 1376-ban I. Lajos Asszonypataka és Középhegy hospeseinek és polgárainak biztosította, hogy malmokat, karámokat,¹³⁵ kohókat, ércmosókat,¹³⁶ majorságokat és más épületeket (*molendinum, casas, fornaces, Balnea, allodia et alias quaslibet haereditates aedificari facientes*) tartsanak fenn más királyi bányák szokása szerint (*ritu aliarum nostrarum montanarum*).¹³⁷

A bányákban működő hivatalnokokról, azok választásának módjáról, illetve feladatuk mikéntjéről a vizsgált korszakban egyedül az asszonypataki és zazárbányai polgárok és hospesek kiváltságait tartalmazó oklevélben találunk adatokat.¹³⁸ Az asszonypataki oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség évente választotta meg a bányamestert (*magister montis*), aki a bányaművelés során kialakult minden ügyet megvizsgálhatott, és abban a bíróval együtt dönthetett.¹³⁹ Hasonlóképpen rendelkezett a selmcebányai jogkönyv, mely szerint a bányamestert (*Bergmeister*) a bányaváros bírója (és tanácsa) választotta, de bérértől a királyi kamara gondoskodott.¹⁴⁰ A bányamester felügyelte a bányákat, in-

132 *Bogdán I.*: i. m. 110–111.

133 CD IX/1. 500–501.

134 VMMS I. 132.

135 Az oklevélben említett „casa” olyan épületet jelenthetett, melyben a bányászok szerszámaikat őrizték, ill. amelyek munkanapokon szálláshelyül is szolgálhattak nekik.

136 Az érceket az aprítás után, de még a pörkölés előtt mosás segítségével tisztítják, vö. *Georgius Agricola*: Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról. Szerk., a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta: Molnár László. Bp. [1985.] 294–925., 314–322.

137 CD IX/5. 98.

138 Természetesen e kiváltságlevél csak a királyi tisztviselőkkel foglalkozik, míg más hivatalnokokat (mint pl. a sáfár vagy a Teiler) nem említ.

139 1347: CD IX/1. 500.

140 „Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richtr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs”. Ld. Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46. – A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra

tézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, a bányászat engedélyezésénél.¹⁴¹ Bányaügyekben más városi tisztviselőkkel együtt ítéletet hozhatott.¹⁴² Szomolnokbányán a bányabírói hivatalt (*in officio iudicatus montanorum*) Szepe-si Rikalf fia Kakas töltötte be.¹⁴³

Az asszonypatakaiai oklevele szerint a bíró és az esküdtek bányafelügyelőket (*scansores*) is választottak, akik a bányákat és a bányaműveket állandóan ellenőrizték, elsősorban az *urbura*, a király hasznának a védelme érdekében. Ha a *scansor* hanyagnak és hűtlennek bizonyult, akkor egy másik embert kellett helyette választani.¹⁴⁴ A *scansor*, bár a bányaváros választotta, mégis az uralkodó érdekeit védte.¹⁴⁵ A *scansor* a bányaváros bírójával és esküdjtjeivel együtt egy-egy bánya ügyében ítéletet is mondhatott, amire Selmecebányán találunk példát.¹⁴⁶ Ráadásul a bejegyzés szerint az ügyekben eljáró Bernhard a király és a Magyar Királyság bányáinak *scansoraként* (*Bernhardus scansor montanorum regni Ungariae; Bernhardus scansor domini regis et montanorum regni Ungariae*) szerepelt. Valószínűnek tartjuk, hogy Bernhard joghatósága csak a – későbbi kifejezéssel élve – alsó-magyarországi bányákra terjedt ki, amelyeknek képviselőivel együtt mondott ítéletet 1388-ban Selmecebányán.¹⁴⁷ Az ítélezők között szerepelt Jacobus dictus Rolle egykori királyi *scansor* is, akiről tudjuk, hogy 1372-ben és 1379-ben selmeci bírói tisztséget viselt, azaz selmecebányai polgár volt.¹⁴⁸ A *scansornak* a német nyelvű forrásokban a *Steiger* felel meg.¹⁴⁹ Erre a selmecebányaiak egyik bányaművelést szabályozó ítélete is utal, melyet a *Steiger* a selmeci gróffal, a bíróval, az esküdtekkal és a bányamesterrel együttesen hozott meg.¹⁵⁰

Az *urbura* beszédese az *urburaszedők* (*exactores urburarum*),¹⁵¹ az *urburariusok* feladata volt. Az asszonypatakaiai oklevele szerint az *urburarius* csak az *urburának* megfelelő részt vehette el a bányászoktól, többet nem. Azokat a bányászokat azonban, akik eltitkolták a kitermelt ércet, az *urburarius* nyilvánosan megbüntethette. Az *urburarius* is büntetésre számíthatott, ha a bányászokon a törvényt nem követve erőszakot alkalmazott, a kitermelt ércet eltitkolta és

vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel, vö. i. m. 72., 101., 125., 157., 191.

141 Vö. Selm. Bj. 45. §, 46. §, 47. §, 56. §, 57. § – Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46–48., 50–51.

142 1402: MOL DF 235 721.

143 1327: CD VIII/3. 238–239. – Korábbi munkámban az oklevélben szereplő Smeulnychbanat tévesen Selmecebányával azonosítottam, vö. *Weisz B.*: i. m. 249.

144 1347: CD IX/1. 500.

145 A „scansor”-t a bányamesterrel azonosította Paulinyi Oszkár, ld. *Paulinyi Oszkár: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon*. In: *Úő: Gazdag föld – szegény ország* i. m. 352.: 5. jegyzet.

146 1387, 1388: *Wenzel G.*: Magyarország i. m. 268.

147 MOL DF 235 721. (*Wenzel G.*: Magyarország i. m. 268.)

148 Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Közli: Fejérfpataky László. Bp. 1885. 16., 22.

149 Vö. *A. Zycha*: i. m. II. 92–93.

150 1402: „Johannes Smernstempel, des konigs obirster steyger”: MOL DF 235 721.

151 1256: CDES II. 389–390.

a saját hasznára fordította, illetve ha a művelést akadályozta. Külön hangsúlyozta azonban az uralkodó, hogy az *urburarius* a város egyéb ügyeibe (így például az ítélkezésbe és az adószedésbe) nem avatkozhatott bele.¹⁵² 1376-ban azonban I. Lajos már úgy rendelkezett, hogy a város bírója és esküdtjei a király comesével és *urburarius*ával együtt ítélkezzenek a gonosztevők felett.¹⁵³

Az asszonypataikai oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség tapasztalt *auritactort* is választottak – a kamaraispánok jogának épségben tartásával –, akinek vizsgálatát és számítását mindenki elfogadja.¹⁵⁴ Ezen tisztség mi-benlétének vizsgálatakor I. Lajos 1345. február 2-án kelt oklevelét hívhatjuk segítségül, melyben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a kamara szokásos helyein, a bányákban és a városokban legyen egy királyi ház, ahová az embereknek az aranyat és az ezüstöt eladás, beolvastás és beváltás céljából el kell vinniük. Ugyanakkor a kamarás csak a királyi házban vizsgálhatta meg, hány karátos az arany, majd pedig ott kellett rányomnia a királyi jelet az aranyra.¹⁵⁵ Ezen adatból arra következtethetünk, hogy az asszonypataikai oklevélben szereplő *auritactor* talán olyan személy lehetett, aki a városban az arany beváltását végezte, ugyanakkor a karát hivatalos megállapítása, és az aranyra a királyi jel rányomása I. Lajos intézkedése értelmében is a kamaraispán jogköre maradt.

A bányászathoz kötődő kiváltságok mellett – amelyek szinte minden bányaváros privilégiumában megtalálhatók – természetesen bírtak a bányavárosok egyéb jogokkal és kötelezettségekkel is, mint például a szabad bíróválasztás joga,¹⁵⁶ vagy a vásártartás joga,¹⁵⁷ *terragium*, majd adófizetés kötelezettsége,¹⁵⁸ ezek azonban nem olyan jellegű szabadságok, melyeket más városoknál ne talál-

152 1347: CD IX/1. 501–502.

153 1376: CD IX/5. 97–98.

154 1347: CD IX/1. 500.

155 *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 265.

156 Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Némethlipcse, 1263: VMMS I. 44.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 212.; Rózsahegy, 1318: VMMS I. 91.; 1340: VMMS I. 132.; Körmöcbánya, 1328: VMMS I. 115.; Szomolnokbánya, 1338: VMMS I. 128.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 499.; Breznóbánya, 1380: CD IX/5. 390.; Libetbánya, 1382: CD IX/5. 577. – Valószínűleg a selmezbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét; a település falunagyát 1266-ban említik először (ÁÚO VIII. 151.). Nem ismerjük Radna városi kiváltságlevelét, feltételezhetjük azonban szabad bíróválasztási jogát, melyet IV. Bélától kaphatott meg, hiszen 1268-ban már a radnai bíró és az esküdtek a város pecsétjével ellátott oklevelet bocsátottak ki (UGDS I. 99–100.). Gölnicbánya esetében IV. László oklevele nem említi a szabad bíróválasztást, de mivel a bírón és az esküdteken kívül más nem ítélkezhetett a helyiek felett, feltételezhető a szabad bíróválasztás. A település IV. Bélától és V. Istvántól elnyert – közelebbreli ismeretlen – kiváltságait ráadásul, többek között, a bíró kérésére erősítette meg IV. László (VMMS I. 68.). Amikor Bakabánya a 15. század végén megerősítette II. Ulászlóval elvesztett kiváltságait, az uralkodó régi szokásként (*ex antiquo more*) emlékezett meg a szabad bíró- és esküdtválasztásról (CD VII/5. 425.).

157 Némethlipcse, 1263: VMMS I. 45.; Gölnicbánya, 1278: ÁÚO IX. 204–205., 1287: VMMS I. 68.; Bakabánya, 1321: AO I. 619–620.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 502.

158 Lipcse, 1263: VMMS I. 45., 1270: VMMS I. 53.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 213.; Rózsahegy, 1340: VMMS I. 132.

hatnánk meg.¹⁵⁹ A bányavárosokat a bányászati szabadság, és a bányászathoz köthető kiváltságok különítik el a többi kiváltságolt településtől. A bányavárosi polgárokat nemcsak rokonsági szálak, de gazdasági, politikai érdekek és peres ügyeik is köthették más bányavárosokhoz, sőt, még arra is találunk példát, hogy közreműködésükkel új bányaváros alakult, amint azt a Bakabánya alapította Újbánya példáján láthattuk. Ez a szoros kapcsolat vezetett oda, hogy a 14. század második felétől bányügyi kérdésekben, majd a 15. századtól gazdasági érdekeik védelmében a bányavárosok közösen léptek fel, és területi alapon szerveződő bányavárosi közösségek alakultak ki. A később „alsó-magyarországi”-ként ismert bányavárosok (Selmezbánya, Körmöcbánya, Bakabánya, Újbánya, Besztercebánya és Libetbánya) – egyébiránt nem valamiféle formális szerződéskötésen alapuló – közösségének első említésével az 1388-ban közösen hozott ítéletükkor találkozunk,¹⁶⁰ ez azonban még csak bányászati ügyben történő összefogásukról tesz tanúbizonyságot. Arra azonban, hogy az említett bányavárosok a maguk érdekeiért közösen lépnek fel, csak a 15. századtól vannak adataink. A hét felső-magyarországi bányaváros (Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló) 1487 decemberében lépett szövetségre egymással.¹⁶¹ Már a 14. században előfordultak azonban olyan közös ügyek, melyeknél egyes felső-magyarországi bányavárosok közösen képviseltették magukat. Így például 1342-ben a szomolnoki és a gölnicbányai bírók és esküdtek a jászói monostorral közösen folytattak egy pert a jászói monostor birtokában lévő erdővel kapcsolatban.¹⁶² A bányavárosok gazdasági helyzetük hasonlósága miatt szoros kapcsolatot alakítottak ki egymással, és speciális szabadságaiknak köszönhetően is elkülönültek a többi várostól, mégis a városhálózat szerves részét képezték.

BOGLÁRKA WEISZ

PRIVILEGES RELATED TO PRECIOUS ORE MINING IN THE ÁRPÁD AND THE ANJOU AGES

Regarding the history of mining, the Árpád Age can be divided into two periods. The first one lasted till the Mongol invasion of Hungary, when the mines were owned by the king, and the income from them was the king's legal due. Following the Mongol invasion, changes occurred in mining, which – on the one hand – appeared in the form of *urbura*, i.e. tithe of the extracted gold, one eighth of the silver and other metals; on the other hand they appeared directly in the privileges of mining groups, resulting in the establishment of mining towns in the 14th century.

For the miners, the primary privilege was the provision of freedom of mineral rights (*Bergbaufreiheit*). On one hand, the freedom of mineral rights meant the freedom of prospecting for ore; on the other hand it meant fixing the *urbura* paid to the king. For the exploitation of mines, lumbering was essential; therefore those privileges were

159 Vö. *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XIV. Bp. 1961. (Budapest Várostörténeti Monográfiái XXII.) 17–107.

160 *Wenzel G.*: Magyarország i. m. 268.

161 I. m. 361–363.

162 MOL DF 232 783. (Anjou-oklt. XXVI. 566. sz.)

of primary importance, which were related to lumbering. Two methods were applied: in a few cases the king assured the use of forests within the confines of the town (e.g. in Besztercebánya/Banská Bystrica), while in other cases a zone of (e.g. Bakabánya/Pukanec) two (e.g. Szomolnokbánya/Smolník) or three (e.g. Nagybánya/Baia Mare) miles was assigned to the mining town within which he permitted the use of the royal forest. In mines miners were allowed to use mineral land-measure system, of which fundamental units were the miner's fathom and the *Lehen*. The letters patent provided the rights of establishing and possessing buildings (e.g. smeltery) indispensable for mining works.

Privileges dealt with the rights of royal officers belonging to the king. The overman (*Bergmeister*) was elected by the judge, the jury and the community annually, who examined every matter occurring in the course of the exploitation of a mine and decided on them together with the judge. The judge and the jury elected also inspectors of mines (*Steiger*) who supervised the mines frequently, mainly for the protection of *urbura*, i.e. the king's profit. According to the charter given to the inhabitants of Asszonypataka, the judge, the jury and the community elected an experienced *auritactor* as well, who carried out presumably the changing of gold in town.

Besides the privileges related to mining, mining towns had naturally also other rights and obligations (e.g. the right of electing judges), but these liberties were possessed by other towns, as well. Due to the similarity of their economic situation, mining towns established close relations with each other, and they differentiated from the other towns because of their special liberties, but they still formed an integral part of the system of towns.